

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ
СПРАВ
ФАКУЛЬТЕТ № 2
КАФЕДРА ТРУДОВОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Господарське право» вибірових компонент освітньої
програми першого рівня вищої освіти
(Облік і оподаткування (Облікова аналітика)
Accounting and taxation (Accounting analytics)
галузь знань – 07 Управління та адміністрування; спеціальність – 071 Облік і
оподаткування; спеціалізація – Поліцейські)

за темою № 2: Поняття господарського права

Харків (Вінниця) 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
ХНУВС
Протокол від 25.09.2023 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 2
ХНУВС
Протокол від 29.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023 № 8

Розглянуто на засіданні кафедри трудового та господарського права
факультету № 2 ХНУВС(протокол від 28.08.2023 № 8)

Розробники:

1. Завідувач кафедри трудового та господарського права факультету № 2 ХНУВС, доктор юридичних наук, професор **Мельник К.Ю.**
2. Старший викладач кафедри трудового та господарського права факультету № 2 ХНУВС, кандидат юридичних наук **Яценко Т.П.**
3. Кандидат юридичних наук, доцент **Коваленко К.В.**

Рецензенти:

1. Професор кафедри цивільного права і процесу Донецького національного університету імені Василя Стуса, доктор юридичних наук, доцент **Амелічева Л.П.**
2. Декан факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор **Марчук М.І.**

План лекції

1. Поняття господарського права. Предмет та методи правового впливу.
2. Принципи господарського права України.
3. Функції господарського права України.
4. Система господарського права.
5. Джерела господарського права та їх класифікація.

Рекомендована література:

Основна:

1. Господарське право України: навч. посіб.: у 2 ч. Ч. 1; за заг. ред. О. П. Гетьманець, Ю. М. Жорнокуя, О. М. Шуміла / О. П. Гетьманець, Ю. М. Жорнокуй, О. М. Шуміло та ін. – К.: Хай-Тек Прес. 2014. – 368 с.
2. Господарське право України : підручник у 2-х ч., Ч. 2 / Андрєєва О. Б., Гетманець О.П., Гришина І.І. та ін., – Х.: Харк.нац.ун-т внутр. справ, 2014. – 368 с.
3. Конституція України від 28.06.96 р. // Урядовий кур'єр. – 1996. Липень. – № 129-130.
4. Господарський кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003 – № 18 (16.02.2003). – № 19-20, № 21-22, Ст. 144 (документ 436-IV, чинний, поточна редакція від 19.08.2022).
5. Господарсько-процесуальний кодекс // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6 (11.02.92). – Ст. 56 (документ 1798-XII, чинний, поточна редакція від 07.05.2022).
6. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 3 (16.01.2003) № 40–44, Ст. 356 (документ 435-IV, чинний, поточна редакція від 01.08.2022).
7. Податковий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 12 (02.12.2010). – № 2755-VI.

Додаткова:

8. Господарське право: підручник / Д.В. Задихайло, В.М. Пашков, Р.П. Бойчук та ін.; за заг. ред. Д.В. Задихайло, В.М. Пашкова. – Х. : Право, 2012. – 696 с.
9. Господарське право : навч. посіб. для підготовки до іспитів / В. С. Мілаш. – Х. : Право, 2017. – 327 с.
10. Апаров А.М., Онищенко О.М. Господарське право України. Підручники та навчальні посібники. Том 1: Загальна частина – К: Видавництво «Істина», 2016. – 452 с
11. Господарське право : курс лекцій : /home/fulltext : Погоджено МВС України / В.О. Кучер, В.М. Парасюк. - Львів : ЛьвДУВС, 2011. - 380 с.
16. Господарське право : підручник : Затверджено МОН України : . / В.С. Щербина. - К. : Юрінком Інтер, 2012. - 598 с.

17. Господарське право : підручник / Ю.Є. Атаманова, Р.П. Бойчук, С.В. Глібоко та ін.. - Х. : Право, 2012. - 696 с.
18. Правове забезпечення, організація та захист господарської діяльності : навч. посіб. : рекомендовано МОН України / В.Д. Понікаров, С.М. Попова, Л.М. Попова, Д.В. Назаренко. - К. : Центр учб. літ., 2012. - 328 с.
19. Господарське право України. Особлива частина : підручник / Г.В. Смолин. - Львів : ЛьвДУВС, 2014. - 592 с.
20. Господарське законодавство України : практ. посіб. : станом на 5 лют. 2016 р.. - Київ : Центр учб. літ., 2016. - 574 с.
21. Правове регулювання підприємницької діяльності : навч. посіб.. - Львів : ЛьвДУВС, 2016. - 423 с.
22. Господарське право (в схемах та таблицях) : навч. посіб. Для студентів та аспірантів юрид. і екон. спец.. - Харків : Юрайт, 2017. - 113 с.
23. Господарське право : практикум. - Харків : Право, 2018. - 591 с.
24. Актуальні проблеми господарського права (Особлива частина) : навч. посіб.. - Київ : Ліра-К, 2018. - 798 с.
25. Господарське право : підручник. - Одеса : Фенікс, 2018. - 366 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

www.rada.gov.ua – сайт Верховної Ради України.
www.kmu.gov.ua – сайт Кабінету Міністрів України.
www.nbuv.gov.ua – електронний каталог Національної бібліотеки України ім. Вернадського.
www.library.ukma.kiev.ua – електронний каталог наукової бібліотеки НаУКМА.
<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui> - інституційний репозитарій Харківського національного університету внутрішніх справ.

Текст лекції

1. Поняття господарського права. Предмет та методи правового впливу.

Господарське право як самостійна галузь права є цілісною системою норм, за допомогою яких здійснюється правовий вплив на господарські відносини для забезпечення ефективного функціонування господарського обороту та соціальної спрямованості суспільного виробництва з метою утвердження та підтримання суспільного господарського порядку.

Предметом господарського права є господарські відносини. Не охоплюються регулювальним впливом господарського права (ст. 4 Господарського кодексу (ГК) України):

- майнові та особисті немайнові відносини, що регулюються Цивільним кодексом України;

- земельні, гірничі, лісові та водні відносини, відносини щодо використання й охорони рослинного і тваринного світу, територій та об'єктів природно-заповідного фонду, атмосферного повітря;
- трудові відносини; фінансові відносини за участі суб'єктів господарювання, що виникають у процесі формування та контролю виконання бюджетів усіх рівнів (до цієї ж групи відносин належать і податкові відносини);
- адміністративні та інші відносини управління за участі суб'єктів господарювання, в яких орган державної влади або місцевого самоврядування не є суб'єктом, наділеним господарською компетенцією, і безпосередньо не здійснює організаційно-господарських повноважень щодо суб'єкта господарювання.

Найбільш дискусійним є питання розмежування сфери дії господарського та цивільного права. З одного боку, Цивільний кодекс (ЦК) України містить положення про суб'єктів господарювання (підприємницькі товариства, фізичну особу – підприємця), про окремі види договорів у сфері господарювання тощо.

Разом із тим загальні засади цивільного законодавства (так як вони викладені в ст. 3 ЦК України) спрямовані на задоволення потреб суто цивільного (побутового) обороту, відповідно на забезпечення реалізації виключно приватних інтересів його учасників. Цивільне право не переслідує мету реалізації публічних інтересів, сформованих на ґрунті найважливіших загальносуспільних потреб (у забезпеченні економічної безпеки, ефективного використання природних ресурсів, підтримці та захисті економічної конкуренції, відтворенні основних засобів виробництва, інноватизації виробництва тощо). Між тим метою регулювального впливу господарського права є утвердження та підтримання суспільного господарського порядку, необхідного для забезпечення ефективного функціонування господарського обороту та соціальної спрямованості суспільного виробництва.

Варто звернути увагу на те, що цивільне законодавство не може повною мірою забезпечити весь спектр відносин, що виникають у сфері господарювання, з огляду на методологічну базу регулювання ним майнових відносин. Проте перш ніж приєднатися до однієї з наведених точок зору або висловити власну доцільно з'ясувати загальні підходи загальної теорії права щодо розрізнення категорій «галузь права», «галузь законодавства» та «комплексна галузь права». Враховуючи загальні теоретичні підходи до розмежування галузі права та галузі законодавства, в юридичній літературі зазначається, що головне розмежування між ними полягає в тому, що кожна галузь права має один предмет і метод регулювання, тому норми галузі права вирізняються високим ступенем однорідності, натомість галузі законодавства, регулюючи окремі сфери життя, вирізняються лише за предметом регулювання і не мають єдиного методу. Крім того, предмет галузі законодавства не є таким однорідним, як у галузі права. Він може містити досить різні відносини. Саме за вказаними ознаками галузь законодавства не є такою однорідною, як галузь права. Під галуззю права (точніше – галуззю норм права) найчастіше розуміють сукупність правових норм, які специфічним чином регулюють якісно однорідну групу суспільних відносин. Такі норми, як правило, текстуально виражені в

крупних законодавчих актах (кодексах, основах законодавства тощо) і виділяються в рамках державно-організованого права.

Посилання вчених-юристів у теорії права на розрізнення галузей права та галузей законодавства за предметом і методом правового регулювання спонукає нас на визначення особливостей таких категорій у господарському праві.

Загалом суспільні відносини, які підпадають під коло правового регулювання, називаються предметом правового регулювання. Кожна галузь права має власний предмет правового регулювання (Наприклад, предметом цивільного права є особисті немайнові та майнові відносини, ґрунтовані на рівності, автономії волі і майновій самостійності їх учасників. Предметом правового регулювання адміністративного права є суспільні відносини, що складаються в процесі здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності органів державного управління і т. д.).

Окрім предмета правового регулювання, до основних критеріїв поділу норм права на галузі відносять також метод правового регулювання (Під методом правового регулювання традиційно розуміють спосіб правового впливу з боку держави на поведінку учасників суспільних відносин. У правовій доктрині зазначено, що метод правового регулювання – це спосіб організації правового тексту, що дозволяє визначати поведінку учасників комунікативних відносин).

Існує два типових методи правового регулювання – імперативний і диспозитивний. Однак у рамках кожної галузі права вони видозмінюються, отримуючи свою специфіку залежно від предмета правового регулювання, і характеризуються поняттям правового режиму.

Для узгодження всього комплексу інтересів, що виникають у сфері господарювання, та забезпечення їх гармонійної реалізації господарським правом використовується метод рівного підпорядкування суб'єктів господарського права суспільному господарському порядку, який вимагає від усіх суб'єктів господарського права тісної взаємодії і взаємовідповідальності.

Означений господарсько-правовий метод являє собою сукупність прийомів та заходів впливу норм господарського права на господарські відносини для найбільш оптимального їх упорядкування.

У числі таких прийомів слід відзначити:

1) забезпечення свободи прийняття автономних рішень суб'єктами господарських відносин у межах, дозволених законом (без такої свободи унеможлиблюється реалізація приватних інтересів учасників господарського обороту);

2) встановлення владних приписів щодо обов'язкової легалізації господарської діяльності (державна реєстрація, ліцензування, патентування) та дотримання правових режимів її здійснення, а також позитивних зобов'язань (за допомогою імперативних норм), заборон і обмежень (щодо здійснення окремих видів господарської діяльності господарюючими суб'єктами, що належать до приватного сектору економіки; щодо незаконного втручання

органів державної влади та місцевого самоврядування в господарську діяльність суб'єктів господарювання тощо);

3) надання рекомендацій (за допомогою диспозитивних норм) тощо. На думку фахівців у сфері господарського права, таких як Жорнокуй Ю.М., Гетьманець О.П., існує два типових методи правового регулювання – імперативний і диспозитивний.

Однак у рамках кожної галузі права вони видозмінюються, отримуючи свою специфіку залежно від предмета правового регулювання, і характеризуються поняттям правового режиму. У свою чергу, законодавство є системою об'єктивно виражених текстуальних правил, які в процесі їх інтерпретації і легітимації виступають джерелами правових норм. На цьому і будується принципова відмінність між поняттями «система законодавства» і «система норм права». Законодавство є знаковою системою, яка виражена переважно в письмовій формі і служить підставою та обґрунтуванням існування правових норм. Зауважено, що систему законодавства можна порівняти з нотами, читаючи які оркестр створює «живу» мелодію права.

Фактично галузі законодавства і галузі права являють собою різні способи організації правових текстів. Структура галузі права носить «чистий» характер, оскільки «ідеально» конструюється в залежності від об'єктивних факторів: предмета правового регулювання і режиму правового регулювання, формуючись шляхом когнітивного об'єднання текстуальних правил різних нормативно-правових актів. Її елементами є текстуальна «норма» права, галузь, підгалузь, інститут і підінститут. Структура законодавства зовсім інша. Вона «матеріальна», оскільки складається з текстуально канонізованих письмових нормативно-правових актів, які об'єднуються в галузі законодавства (в цілому відповідаючи галузям права), але також містять правові акти і цілі галузі законодавства, які не відповідають визнанням галузям права. Юридичні ознаки галузей права є лише підставою для виділення об'єктивно існуючих підрозділів у правовій системі. У кожен такий момент наявність особливого юридичного режиму регулювання і його найбільш яскравих для основних галузей рис – специфічного методу і механізму регулювання (що мають прояв перш за все в особливостях правового статусу суб'єктів) є безпосереднім і притому практично важливим, безпомилковим показником того, що перед нами реально існуючий підрозділ у правовій системі, самостійна галузь права. У той же час, безсумнівно, самі юридичні ознаки потребують пояснення; всі вони є похідними, залежать у кінцевому рахунку від матеріальних умов життя суспільства. Щоби встановити первинні основи поділу права на галузі, необхідно кожного разу звертатися до системоутворювальних факторів, що обумовлюють структуру права, і перш за все до того, що визначальне значення під час формування підрозділів правової системи має предмет правового регулювання. Галузевий режим регулювання завжди існує стосовно того чи іншого виду суспільних відносин, економічний, соціально-політичний зміст якого визначає і сам факт його формування, і його юридичну специфіку.

У навчальній літературі зазначено, що останнім часом набувають розвитку комплексні галузі законодавства, які містять норми різних галузей права

(наприклад митне законодавство й інші). В той же час у системі галузей законодавства є так звані комплексні галузі, які виникли внаслідок сполучення норм адміністративного, цивільного та деяких інших галузей права. Дійсно, у правовій системі поруч з основними підрозділами, що виділяються за юридичними режимами, які мають вираження в особливих методах і механізмах регулювання, є утворення комплексного характеру, такі, як морське право, банківське право, господарське право, страхове право, природоохоронне право. Ці утворення є комплексними у тому розумінні, що норми, які входять до них, не пов'язані єдиним методом і механізмом регулювання, майже всі вони мають прописку в основних галузях (у нашому випадку – в цивільному праві, адміністративному праві і т. ін.).

Хоча норми комплексної галузі або інституту можна і необхідно розподілити за основними галузями, але замкнути їх лише у рамках основних галузей неможливо. Як комплексні розглядаються лише такі поєднання правових норм, які реально об'єктивувалися у правовій системі і які, не порушуючи основної структури права, існують у вигляді вторинних правових утворень.

Існує думка, що предмет господарського права має моністичний вигляд, оскільки його матеріальна основа – господарювання, господарська діяльність – здавна виокремилася, викристалізувалася як особливий різновид людської діяльності.

Отже, у складі предмета господарського права можна виділити три групи відносин:

- відносини, що складаються під час здійснення підприємницької діяльності;
- відносини, які тісно пов'язані з підприємницькими, у тому числі й некомерційні, що виникають у процесі господарської діяльності;
- відносини, що пов'язані з державним регулюванням економіки.

Виникає питання: які відносини входять у предмет господарського права.

За ст. 3 ГК України сферу господарських відносин становлять господарсько-виробничі, організаційно-господарські та внутрішньогосподарські відносини.

Господарсько-виробничими визнано майнові та інші відносини, що виникають між суб'єктами господарювання під час безпосереднього здійснення господарської діяльності.

Під організаційно-господарськими відносинами слід розуміти відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю.

Внутрішньогосподарськими є відносини, що складаються між структурними підрозділами суб'єкта господарювання, та відносини суб'єкта господарювання з його структурними підрозділами.

Така позиція аргументована комплексністю господарських відносин, які поєднують організаційні та майнові елементи, і комплексністю методів правового регулювання.

Метод правового регулювання органічно пов'язаний із тим, на реалізацію яких інтересів спрямоване правове регулювання – приватних чи публічних. Концептуально методи господарського права будуються на двох принципах:

- загальнодозвільному, за яким діють підприємці (дозволено все, що не заборонено законом), та
- зобов'язальному, за яким діють органи державного управління та місцевого самоврядування (мають право вчиняти дії, покладені на них законом).

До методів господарського права відносяться:

1) метод автономних рішень (право власної ініціативи) дозволяє суб'єктам господарювання приймати самостійно (але в межах своєї компетенції) юридично значущі рішення, й обов'язок усіх інших суб'єктів – не перешкоджати прийняттю та виконанню цих рішень. Метод автономії надає змогу самим учасникам відносин, що регулюються, визначати свої права і обов'язки в межах, установлених нормами права. При цьому сторони виступають як рівні суб'єкти, які добровільно і за взаємною згодою приймають обов'язки один відносно одного. Порушення встановлених правових обов'язків тягне настання негативних наслідків (санкцій) не з самого факту порушення, а лише на вимогу зацікавленої сторони, в позовному порядку;

2) метод владних приписів, що передбачає право прийняття юридично значущих рішень органом державного керівництва (власником майна) щодо підпорядкованого йому суб'єкта (рішення власника про створення підприємства чи його реорганізацію, ліквідацію; видача ліцензії; розміщення державного замовлення на підприємствах, що функціонують на базі державного майна, і підприємствах-монополістах);

3) метод координації забезпечує прийняття юридично вагомих рішень за згодою сторін, кожна з яких не має права нав'язувати свої умови іншій стороні; рішення приймається шляхом компромісу (укладення договору);

4) метод рекомендацій передбачає видання компетентними органами адресованих суб'єктам господарювання пропозицій (рекомендацій) щодо певної (бажаної для суспільства, ефективної) поведінки (порядку дій) у сфері господарювання (наприклад типові форми договорів).

Крім наведеного, в юридичній літературі знайшла своє місце позиція, за якою для узгодження всього комплексу інтересів, що виникають у сфері господарювання, та забезпечення їх гармонійної реалізації господарським правом використовується метод рівного підпорядкування суб'єктів господарського права суспільному господарському порядку, який вимагає від усіх суб'єктів господарського права тісної взаємодії і взаємовідповідальності.

Для норм публічного права характерним є імперативне джерело їх виникнення, а за способом вираження припису вони є авторитарними. Нормам публічного права як типовий характерний і специфічний метод правового регулювання, який також може бути названий імперативним. Для норм приватного права припустимим є договірне джерело, а за способом вираження правила поведінки вони часто є нормами диспозитивними. Для приватного

права характерним є і тип правового регулювання, який також може бути названий диспозитивним або автономним.

Варто зауважити, що виокремлення у правовій доктрині чотирьох вказаних методів, застосовуваних до господарських правовідносин, свідчить лише про більш скрупульозне тлумачення загальних методів, характерних для цивільного права та адміністративного права, – диспозитивного та імперативного відповідно.

З урахуванням засад теорії права та проаналізованих доктринальних підходів у науці господарського права доцільним було би вважати господарське право комплексним утворенням – комплексною галуззю права, що поєднує приватноправові та публічно-правові відносини, врегульовані характерними для них методами.

Підсумовуючи викладене, можна констатувати, що господарське право комплексна галузь права, яка за допомогою законодавчих і локальних актів нормотворчості регулює відносини, що виникають між суб'єктами господарського права під час реалізації фізичними та юридичними особами права на заняття господарською діяльністю.

Господарське право (галузь законодавства) – система законодавчих актів, що комплексно регулюють відносини між суб'єктами господарювання у процесі реалізації ними права на заняття відповідним видом діяльності. Господарське право (як навчальна дисципліна) – сукупність знань і навичок правового регулювання господарської діяльності та застосування правових норм у господарській діяльності.

Господарське право (як наука) – система знань, сукупність теоретичних підходів до відповідної галузі. Наука господарського права вивчає витоки його зародження, етапи становлення і прогнозує, спираючись на обсяг накопиченої інформації, напрями розвитку.

2. Принципи господарського права

Принципи господарського права – його основоположні засади – поширюються на весь комплекс правових норм, що забезпечують регулювання господарської діяльності.

Для зазначеної комплексної галузі права характерними є такі принципи:

1. Принцип цілеспрямованості впливу на досягнення обопільних інтересів у результаті господарської діяльності суб'єктів господарських правовідносин. Варто зауважити, що у господарських правовідносинах реалізуються як приватні, так і публічні інтереси. Держава та органи місцевого самоврядування, надаючи право особам реалізувати власне суб'єктивне право на заняття господарюванням, переслідують і власні інтереси, що мають прояв у соціальному й економічному забезпеченні та захисті населення.

2. Принцип рівності суб'єктів господарських правовідносин незалежно від рівня, який вони займають в національній економіці: норми права, що регулюють їх господарські відносини, рівною мірою поширюються на всіх учасників цих відносин.

3. Принцип економічної свободи і заохочення підприємницької поведінки господарських організацій. Цей принцип передбачає надання кожному права на

заняття підприємництвом шляхом вільного вибору організаційно-правової форми підприємницької діяльності – зі створенням юридичної особи чи без утворення останньої.

4. Принцип заохочення добросовісної конкуренції і захисту від монополізму і недобросовісної конкуренції. Держава забезпечує захист конкуренції у підприємницькій діяльності. Не допускаються зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірне обмеження конкуренції та недобросовісна конкуренція, що віднайшло своє закріплення у Конституції України та низці законів.

5. Принцип законності. В умовах ринкової економіки в основу оцінки законності закладено досягнення економічної ефективності діяльності в інтересах держави і суспільства без порушення заборон закону і прав інших осіб. Тобто, по-перше, сама господарська діяльність повинна здійснюватися за умови чіткого дотримання вимог законодавства, а по-друге, державою повинна бути забезпечена законність правових актів, законність діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, що регулюють сферу господарювання.

6. Принцип недоторканності власності. Цей принцип передбачає надання можливості суб'єктам господарських правовідносин вільно на власний розсуд володіти, користуватися і розпоряджатися належним їм майном, що віднайшло своє закріплення у нормах Конституції України.

7. Принцип свободи договору є однією з основних засад господарського права та інших галузей права, що містять у своїх основних положеннях загальні засади рівності сторін, їх вільного волевиявлення та договірну форму як основу закріплення взаємних прав та обов'язків сторін.

3. Функції господарського права

Для господарського права характерними є такі функції, як регулятивна, охоронна, попереджувально-виховна та стимулююча.

Регулятивна функція полягає у врегулюванні нормами господарського права господарсько-правових відносин.

Ця функція здійснюється за допомогою зобов'язальних норм та визначає, якою повинна бути майбутня поведінка учасників господарських відносин (наприклад, обов'язок фізичної особи, яка виявила бажання набути статусу підприємця, пройти процедури державної реєстрації; отримання дозвільних документів (ліцензій, патентів) суб'єктами господарювання, які мають намір здійснювати види господарської діяльності, що підлягають спеціальному врегулюванню).

Охоронна функція забезпечує захист порушених прав суб'єктів господарської діяльності. Саме охоронна функція сприяє виробленню у праві як регуляторі суспільних взаємозв'язків цінних для особи та суспільства якостей: стабільності, детальної та зрозумілої регламентації, чітких процедур. Така функція реалізується шляхом застосування спеціальних охоронних норм, а також регулятивних норм, які діють в охоронному режимі (наприклад, розділом IV Закону України «Про інвестиційну діяльність» від 18.09.91 р. передбачено гарантії прав суб'єктів інвестиційної діяльності і захист інвестицій; главою 25

ГК України передбачено порядок відшкодування збитків у сфері господарювання(ст.224-229)).

Попереджувально-виховна (оціночна) функція тісно пов'язана з охоронною і забезпечується нормами відповідальності за порушення господарського законодавства. Така функція дозволяє праву виступати критерієм правомірності чи неправомірності рішень та дій кого-небудь (наприклад, за ст. 20 Закону України «Про інвестиційну діяльність» у разі недодержання договірних зобов'язань суб'єкти інвестиційної діяльності несуть майнову та іншу відповідальність, передбачену законодавством України та укладеними договорами).

Стимулююча функція полягає у формуванні необхідної для держави і суспільства поведінки суб'єктів господарської діяльності шляхом створення матеріальних та нематеріальних стимулів (наприклад, за ст. 7 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» для іноземних суб'єктів господарської діяльності на території України встановлюється національний режим інвестиційної діяльності, за винятками, передбаченими законодавством України та міжнародними договорами України).

4. Система господарського права

Система – це сукупність компонентів (підсистем та елементів), що взаємодіють між собою для досягнення певних цілей.

Систему можна розглядати з двох позицій.

По-перше, як доктринальне відображення, що є об'єктивно існуючою економічною категорією і науковою основою законодавства, тому система – це об'єктивно обумовлена сукупність відносин, внутрішня його побудова, об'єднання і розташування правових норм у визначеній послідовності. Система базується на логічному, послідовному розподілі певного явища на складові та їх об'єднанні в однорідні групи.

По-друге, визначаючи систему, акцентовано увагу на характеристиці основоположного його елементу, яким вважають саме структуру, тобто система – це внутрішня структура (побудова, організація), яка складається об'єктивно як відображення реально існуючих суспільних відносин. Як і інші галузі права та навчальні дисципліни, господарське право являє собою певну систему. В юридичній літературі систему права подають як існуючу та удосконалювану систему норм, інститутів і галузей (підсистем) права, що визначаються характером регульованих суспільних відносин і їх розвитком. Зв'язок між компонентами (елементами) системи теж повинен бути досить певним. Це обумовлено тим, що для об'єднання компонентів у єдине ціле (систему) береться єдина класифікаційна ознака.

Як правило, галузь права, а також навчальний курс поділяють на загальну (першу) та особливу (другу) частини, хоча це певною мірою є умовний поділ.

До загальної (першої) частини віднесено: поняття, ознаки, види і принципи господарської діяльності; поняття й ознаки підприємництва; поняття господарського права, його предмет, методи і принципи; джерела господарського права та їх класифікація; поняття, ознаки і види господарських правовідносин; поняття та види суб'єктів господарювання; легалізація

господарської діяльності (державна реєстрація, патентування, ліцензування); організаційно-правові форми суб'єктів господарювання; припинення господарської діяльності (реорганізація та ліквідація суб'єктів господарювання); особливості ліквідації суб'єкта господарювання у зв'язку з банкрутством.

До особливої (другої) частини входять: гарантії правомірного здійснення господарської діяльності (правове регулювання обмеження монополізму та захисту суб'єктів господарювання від недобросовісної конкуренції; правове регулювання ціноутворення; захист прав споживачів); господарські зобов'язання (особливості господарських договорів про передачу майна у власність і користування; особливості господарських договорів про виконання робіт; особливості господарських договорів про надання послуг); правове регулювання окремих видів господарської діяльності: правове регулювання торговельної діяльності, правове регулювання інвестиційної діяльності, правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності, правове регулювання біржової діяльності, правове регулювання ринку фінансових послуг; контроль та відповідальність у господарській діяльності.

5. Джерела господарського права та їх класифікація

Характерний вплив на розвиток господарського права, звичайно, має і система нормативно-правових актів, які встановлюють режим правового регулювання відносин, що входять до його предмета. Господарське право є дещо специфічним, оскільки основу його законодавчого масиву складають нормативні акти, що мають публічно-правовий та приватноправовий характер.

На сьогодні галузь господарського законодавства є системою нормативно-правових актів (розташування господарсько-правових актів з урахуванням їх зв'язків і властивостей), норми яких у цілому (або тільки їх окремі норми) спрямовано на впорядкування господарського обороту.

Проте варто враховувати різницю між поняттями «джерела господарського законодавства» та «джерела господарського права». Так, система господарського законодавства – це розміщення норм, що складають господарське законодавство у відповідному порядку, враховуючи зміст, якості та внутрішні зв'язки між різноманітними актами, тобто норми, прийняті компетентними органами державної влади та санкціоновані державою. В той же час коло джерел господарського права є дещо ширшим, оскільки, крім джерел господарського законодавства, містить ще й акти локальної правотворчості (статути, установчі договори, положення про структурні підрозділи юридичних осіб тощо).

З цього приводу В. С. Мілаш зауважує, що нормативно-правові акти, які регулюють (упорядковують) процес організації та здійснення господарської діяльності, можуть бути розподілені як за формальною ознакою (правовою силою нормативного акта), так і за змістовою ознакою (зміст відносин, які вони регулюють).

За формальною ознакою, на думку вченого-правника, до нормативних актів, які входять до галузі господарського законодавства, належать Конституція України, ГК України, закони України, постанови Верховної Ради

України, декрети, постанови та розпорядження КМ України, укази та розпорядження Президента України, нормативні акти міністерств, державних комітетів, комісій та інших центральних органів виконавчої влади (правила, накази, інструкції тощо), акти територіальної (локальної) дії місцевих рад та держадміністрацій із господарських питань. В той же час увесь масив господарського законодавства за змістовою ознакою, на погляд В. С. Мілаш, можна розподілити на низку блоків.

Характерною рисою господарського законодавства є те, що правове регулювання здійснюється з опосередкуванням нормативних актів, що мають різну галузеву спрямованість, коли правовідносини, що виникають у рамках господарювання, випробовують на собі дію декількох нормативних актів.

Чинне законодавство у сфері господарської діяльності є складною й розгалуженою системою, яка складається з правових актів. Аналіз дії на території України нормативно-правових актів, що регулюють господарську діяльність, дозволяє зробити висновок, що на сьогодні створено комплексну та специфічну систему, яка може позитивно впливати на відповідну систему суспільних відносин.

Однією з ознак комплексності господарського права є джерела його правового регулювання. При цьому основне навантаження (нормативно-правове) в регулюванні господарських правовідносин відіграють нормативні акти.

Виходячи з цього, можна виділити ряд груп (рівнів) нормативних актів:

1) Конституційний рівень правового регулювання господарських правовідносин. До складу нормативно-правових актів зазначеного рівня доцільно відносити Конституцію України та конституційні закони, які передбачають першочергові пріоритети і цінності в суспільстві та самостійність України у всіх галузях життя. Такий рівень регулювання господарської діяльності (підприємництва) обумовлений побудовою законодавства України навколо Конституції України і відповідає нормативним конституційним положенням, що мають вищу юридичну силу на території України.

Саме в Конституції України закріплено основні положення суспільного та державного життя, характер взаємовідносин особи та держави, регламентовано права і свободи особи в суспільстві, визначено компетенцію органів державної влади й управління і, що найголовніше, встановлено основні правові принципи для господарської діяльності та господарського законодавства.

Так, ст. 42 Конституції України передбачено право кожного на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом. Тобто можемо стверджувати, що законодавець нормами прямої дії встановлює пріоритет розвитку відносин, побудованих на рівності сторін (реалізація суб'єктивного права). Крім того, звертаємо увагу на правила ст. 41 Основного Закону, де закріплено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності.

Виходячи з положень наведеної статті, стверджуємо, що законодавцем закріплено пріоритет особистості у приватноправових відносинах і, як наслідок,

похідного елементу – права приватної власності, в тому числі і під час реалізації суб'єктивного права на заняття господарюванням (підприємництвом).

У цілому, говорячи про конституційний рівень регулювання, слід зазначити, що законодавство, і зокрема господарське, не повинно суперечити Конституції, в іншому випадку такі нормативні акти або їх окремі норми вважатимуться недійсними.

Конституційний рівень регулювання господарської діяльності містить ряд попередніх конституційних актів України: «Декларацію про державний суверенітет України», «Акт проголошення незалежності України», які хоча й інкорпоровані в Конституцію, але зберегли і своє самостійне значення.

2) Нормативні акти міжнародного характеру (міжнародні договори, угоди, конвенції) щодо кола відносин, які входять у предмет регулювання господарських правовідносин. Міжнародні нормативні акти є одним з найважливіших джерел правового регулювання господарської діяльності в Україні.

Підписані та належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори є невід'ємною частиною національного законодавства України і застосовуються в передбачуваному для норм національного законодавства порядку. Саме ст. 9 Конституції України передбачає, що міжнародний договір, учасником якого є Україна, має таку саму юридичну силу, як і національний закон. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.04 р. передбачає здійснення ратифікації міжнародних договорів (тих, які потребують ратифікації відповідно до ст. 9 цього ж Закону) не у формі постанови Верховної Ради України, як це було раніше, а шляхом прийняття спеціального закону про ратифікацію.

Укладання міжнародних нормативних актів такого роду викликано багатьма факторами, зокрема:

- необхідністю зайняти видне місце на світових ринках і співпрацювати за загальноприйнятими правилами з іншими державами, міжнародними економічними і торговельними установами та міжнародними корпораціями;
- наявністю інших договорів про забезпечення прав і свобод людини та створення безпечних для життя і здоров'я умов, їх безумовним виконанням;
- завдяки такому договору будь-яка з держав, яка його уклала, отримує можливість реалізації прав своїх громадян в іншій державі;
- для іноземного суб'єкта господарювання принципово важливо, щоби сторона, яка приймає, надавала належний захист і забезпечувала безпеку його капіталовкладень у цій державі;
- створення договірного регулювання надає певну гарантію впровадження передбаченого договором правового режиму (ст. 7 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність») незалежно від того, які зміни законодавства можуть мати місце в країні-партнері за договором у майбутньому;
- зменшення податкового тиску на суб'єктів підприємництва за рахунок разового обкладення митом товару;

– здійснення контролю за межею критичного експорту (імпорту) і забезпечення національних інтересів та інтересів національного товаровиробника.

Серед міжнародних конвенцій, які встановлюють порядок здійснення господарської діяльності, варто відзначити Вашингтонську Конвенцію про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами, за якою встановлено порядок вирішення спорів за участю іноземних інвесторів як суб'єктів господарської діяльності.

3) Кодифіковані акти, які складають основи приватного порядку та механізм здійснення господарської діяльності, а також механізм державних гарантій дотримання прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарської діяльності. Зазначений рівень джерел у системі господарського законодавства представлений кодифікованими законодавчими актами, до складу яких відносимо Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), ГК України від 16.01.03 р., Кодекс торговельного мореплавства від 23.05.95 р., Кодекс про адміністративні правопорушення від 07.12.84 р. (далі – КпАП України) та ін. ЦК України у вказаній системі правових актів займає особливе місце, оскільки є стержнем усього приватного права. Він об'єднує як загальні норми приватного права, так і спеціальні норми, що регулюють господарські (підприємницькі) правовідносини. У ЦК України встановлено загальні засади регулювання приватних відносин, закріплено правове становище суб'єктів господарської (підприємницької) діяльності, організаційно-правові форми господарської (підприємницької) діяльності, детально урегульовано договірні відносини в господарській (підприємницькій) діяльності тощо. У КпАП України передбачено відповідальність суб'єктів господарської діяльності, а також її учасників за порушення встановлених законодавчих норм.

Беручи до уваги положення ГК України, варто зауважити, що він має на меті забезпечити зростання ділової активності суб'єктів господарювання, розвиток підприємництва і на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва, його соціальну спрямованість, утвердити суспільний господарський порядок в економічній системі України, сприяти її гармонізації з іншими економічними системами. Крім того, ГК України визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

4) Закони України і декрети КМ України, що встановлюють правові форми господарювання й основи правового становища його суб'єктів (наприклад: закони України «Про зовнішньоекономічну діяльність» від 16.04.91 р., «Про господарські товариства» від 19.09.91 р., «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.06 р.

Так, якщо перший закріпив економічні основи відповідного виду діяльності, то другий визначає загальні правові, економічні й соціальні основи здійснення господарської діяльності фізичними і юридичними особами в Україні, а третій, у свою чергу, має за мету нормативне забезпечення обороту

цінних паперів як об'єктів господарських правовідносин та правового становища фондової біржі як учасника господарської діяльності.

Для цієї групи характерними є і спеціальні законодавчі акти, що безпосередньо встановлюють правове становище суб'єктів господарської діяльності чи порядок обороту окремих категорій об'єктів у сфері господарювання. Серед них необхідно відзначити закони України «Про інвестиційну діяльність», «Про режим іноземного інвестування», «Про акціонерні товариства», «Про банки і банківську діяльність» та ін. Ці нормативні акти спрямовані на забезпечення рівного захисту суб'єктивних прав, охоронюваних законом інтересів і майна суб'єктів господарської діяльності незалежно від форми власності, а також на ефективне функціонування національної економіки України, розвиток міжнародного економічного співробітництва та інтеграції.

До вказаної групи відносяться і декрети КМ України, прийняті урядом у період наділення його особливими повноваженнями і чинні у сфері господарювання (наприклад Декрет КМ України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю»).

5) Підзаконні нормативні акти. Цей рівень правового регулювання базується на застосуванні іншого нормативного блоку актів правотворчості, який включає нормативно-правові акти органів державної влади та локальні нормативно-правові акти.

До нормативно-правових актів органів державної влади необхідно відносити:

а) укази і розпорядження Президента України. Важливо зазначити, що такі нормативні акти дозволяють оперативно регулювати ті чи інші відносини, зреагувати на складну ситуацію, вчасно усунути прогалини в законодавстві, а в період бездіяльності Верховної Ради – заповнити необхідну законодавчу нішу;

б) постанови та розпорядження КМ України. Такі постанови в більшій мірі мають технологічний характер і, дублюючи норми законів, їх деталізують;

в) постанови, накази й інструкції міністерств, відомств і державних комітетів, що носять галузеву спрямованість;

г) рішення і розпорядження місцевих органів влади в межах наданих їм повноважень.

Локальні акти. Акти локальної нормотворчості представлені тими актами, що мають обов'язкову силу лише для осіб, які їх приймали та визначали зміст. До того ж необхідно звернути увагу на те, що норми локального акта повинні відповідати вимогам чинного законодавства. Якщо ж до відносин, урегульованих локальними актами, законодавцем не встановлені імперативні вимоги, то суб'єкти господарювання наділяються правом визначати їх зміст на власний розсуд. Однак все це не означає надання можливості ігнорувати вже існуючі форми локальної нормотворчості та вимоги до їх змісту. До локальних нормативно-правових актів доцільно відносити рішення, характерні для окремих (самостійних) суб'єктів господарської діяльності (наприклад рішення загальних зборів акціонерів в АТ стосовно виплати дивідендів).